

Krwawicz, Marian

Rzwoj badań nad historią wojskową w Polsce Ludowej

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 22/4, 745-770

1977

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marian Krwawicz
(Warszawa)

ROZWÓJ BADAŃ NAD HISTORIĄ WOJSKOWĄ W POLSCE LUDOWEJ

Badania naukowe nad dziejami oręża polskiego, prowadzone u nas już od bez mała stu lat, w okresie istnienia Polski Ludowej mogą się poszczycić poważnymi i cennymi osiągnięciami. Stanowią one twórczą, opartą o metodologię marksistowską, kontynuację prac badawczych, których początków możemy się doszukać już w połowie XIX w. Właściwy ich rozwój datuje się jednak od czasu twórczości Konstantego Górskiego i Tadeusza Korzona. Następny etap rozwoju naszej historiografii wojskowej wiąże się z działalnością naukową takich wybitnych historyków, jak Marian Kukiel, Waław Tokarz i Bronisław Pawłowski oraz z pracami Wojskowego Biura Historycznego armii II Rzeczypospolitej.

Nowa era prac badawczych nad naszą przeszłością wojskową rozpoczęła się w Polsce Ludowej¹. Mecenat państwa pozwolił na intensyfikację badań i rozbudowę warsztatów naukowych, stwarzając równocześnie duże możliwości w zakresie wydawniczym. Po kataklizmie dzie-

¹ Omówienie dorobku naszej historiografii w zakresie badań nad dziejami polskiej wojskowości opublikowali m.in. Marian Krwawicz, Kazimierz Rosen-Zawadzki: *O stanie badań nad kampanią wrześniową*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959 nr 3; Stanisław Okęcki: *Niektóre zagadnienia stanu badań i węzłowe zadania w dziedzinie opracowania historii polskiego wysiłku zbrojnego w okresie wojny wyzwoleniczej narodu polskiego 1939—1945*. W: *Sesja naukowa poświęcona wojnie wyzwoleniczej narodu polskiego 1939—1945*. Warszawa 1961; Andrzej Zahorski: *L'historiographie militaire polonaise au cours des années 1944—1960*. „Acta Poloniae Historica” VI: 1962; Henryk Duczyński i Marian Krwawicz: *O wydawnictwach poświęconych dziejom regularnych jednostek Ludowego Wojska Polskiego*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1963 nr 3—4; Stanisław Arnold, Eugeniusz Kozłowski, Aleksander Skarżyński: *Stan badań nad dziejami wojny wyzwoleniczej narodu polskiego w drugiej wojnie światowej*. W: *20 lat ludowego Wojska Polskiego. II sesja poświęcona wojnie wyzwoleniczej narodu polskiego 1939—1945*. Warszawa 1967. M. Krwawicz: *Z problematyki historiografii polskiej poświęconej drugiej wojnie światowej*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1965 nr 1—2; Wincenty Iwanowski: *Historiografia polska II wojny światowej*. „Życie i Myśl” 1969 nr 9; Janusz Sikorski: *Revue des recherches en matière d'histoire jusque 1914 en République Populaire de Pologne*. „Revue Internationale d'Histoire Militaire” 1969 nr 28; M. Krwawicz: *L'historiographie militaire de la période 1914—1948 en République Populaire de Pologne*. Tamże; Zygmunt Mańkowski: *Historiografia polska poświęcona polityce okupanta i ruchowi oporu na ziemiach polskich w latach II wojny światowej*. „Rocznik Lubelski” T. 13, Lublin 1970; J. Sikorski: *Dawna wojskowość polska w powojennej historiografii*. „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, Warszawa 1973, T. XIX, cz. 1; M. Krwawicz: *Ludowe Wojsko Polskie w publikacjach naukowych ubiegłego 30-lecia*. „Badania społeczne w wojsku. Studia i materiały” 1973 nr 6—7; Tenże, *Historiografia wojny wyzwoleniczej narodu polskiego w latach 1939—1945. Z problematyki badań*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1975 nr 1—2; Benon Miśkiewicz: *Z założeń metodologicznych studiów nad dziejami polskiej historiografii wojskowej*. W: *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*. Poznań 1975, M. Krwawicz: *Z historiografii powstania 1944*. „Kierunki” 1977 nr 31.

jowym, jakim była II wojna światowa — która groziła całkowitą zagładą naszego narodu, a doprowadziła do niepowetowanych zniszczeń w dorobku naszej kultury — po odzyskaniu wolności, w Polsce Ludowej zostały podjęte na szeroką skalę badania — podobnie jak i w innych dziedzinach historii — również i nad tysiącletnimi dziejami naszego oręża. W zasadzie opracowuje się wszystkie okresy polskiej historii wojskowej, z tym, że niektóre z nich zwróciły szczególną uwagę historyków.

Prace badawcze z zakresu historii wojskowej prowadzone są w Polsce Ludowej przez różnego rodzaju ośrodki naukowe. Z natury rzeczy koncentrują się one przede wszystkim w wojskowych komórkach badawczych, ale nie tylko. Bardzo poważnymi osiągnięciami w tym zakresie mogą się bowiem poszczycić historycy cywilni, pracujący w licznych uczelniach i instytutach naukowych naszego kraju. Wojsko w wielu przypadkach spełnia rolę swego rodzaju mecenasa, umożliwiając przede wszystkim publikację wyników badań, czy to w formie książkowej, najczęściej nakładem Wydawnictwa MON, czy też na łamach czasopism, wydawanych przez instytucje wojskowe.

W artykule, ze względu na ograniczoną jego objętość, starano się zwrócić uwagę na zasadnicze problemy badawcze, rozwój prac badawczych, działalność poszczególnych ośrodków naukowych, przykładowo jedynie wymieniając publikacje z zakresu historii wojskowości.

1. PROBLEMATYKA BADAWCZA

Analizując w układzie chronologicznym problematykę badawczą polskiej historii wojskowej dostrzegamy wyraźnie szereg węzłowych zagadnień z przeszłości, na których skoncentrowano uwagę w minionym trzdziestoleciu.

Pierwsze z tych zagadnień — to problematyka wojskowa początków istnienia państwa polskiego, dzieje wojska i sztuki wojennej za pierwszych Piastów. Kolejny wątek tematyczny stanowią zapoczątkowane, lecz później nie kontynuowane, badania nad walkami z najazdami tatarskimi w XIII w. Szczególnie cennym dorobkiem mogą się poszczycić nasi historycy w zakresie badań nad problematyką wojskową stosunków polsko-krzyżackich. Okres mniej przebadany stanowią dzieje naszej wojskowości w czasach Odrodzenia, a w szczególności problematyka stosunków militarnych z naszym wschodnim sąsiadem w XVI i pierwszej połowie XVII w. Znaczne ożywienie nastąpiło w zakresie badań nad dziejami wojen polsko-szwedzkich, nieco mniejsze w zakresie tematyki tureckiej. Podjęto też prace nad stanem naszej wojskowości w okresie upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Przedmiotem szczególnego zainteresowania polskich historyków był okres powstań narodowych, a przede wszystkim powstania kościuszkowskiego i styczniowego, w mniejszym stopniu listopadowego. Marginalnie została natomiast potraktowana w pracach badawczych tematyka wojskowa pierwszych trzech dziesiątków XIX wieku.

Oprócz zainteresowania zagadnieniami wojskowymi w poszczególnych okresach naszej dawnej historii, prowadzone są — obejmujące większe przedziały czasowe — badania nad dziejami polskiej techniki

wojskowej, rozpoczęte dopiero po raz pierwszy w Polsce Ludowej, a także nad historią polskiego piśmiennictwa wojskowego w dawnych wiekach oraz nad historią artylerii i piechoty w przekroju dziejowym.

Okresem słabo reprezentowanym w naszej literaturze historycznej są lata pierwszej wojny światowej. Natomiast prowadzi się dość intensywne badania nad udziałem Polaków w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji, nad dziejami powstań śląskich i powstania wielkopolskiego, a przede wszystkim nad historią sił zbrojnych II Rzeczypospolitej, ich rozwojem organizacyjnym (głównie lotnictwa i marynarki wojennej), nad kształtowaniem się doktryny wojennej, tworzeniem polskiego przemysłu wojennego, m.in. Centralnego Okręgu Przemysłowego. W stosunkowo skromnym zakresie podjęto także prace nad udziałem Polaków w obronie republiki hiszpańskiej.

Bardzo poważnym dorobkiem może poszczycić się nasza historiografia w zakresie badań nad dziejami II wojny światowej. Koncentrują się one na takich zagadnieniach, jak: geneza konfliktu i stosunek podczas jego trwania wielkich mocarstw alianckich do sprawy polskiej; wojna obronna Polski w 1939 r.; walka zbrojna narodu polskiego z okupantem hitlerowskim, a przede wszystkim działalność polskich organizacji konspiracyjnych AK, BCh, GL—AL; działalność konspiracyjna stronnictw politycznych; powstanie warszawskie w 1944 r., eksterminacyjna działalność Niemców hitlerowskich wobec Polaków; ruch oporu w obozach koncentracyjnych i jenieckich; dzieje prasy konspiracyjnej; inne formy przeciwdziałania ze strony polskiej; organizacja akcji sabotażowych i dywersyjnych, tajnego nauczania i ratowania zabytków kultury polskiej. Prowadzone są też szerokie badania nad udziałem polskich regularnych formacji zbrojnych w walce z Niemcami na wszystkich frontach działań wojennych II wojny światowej oraz nad wkładem ludowego państwa polskiego i jego sił zbrojnych w dzieło ostatecznego zwycięstwa nad III Rzeszą.

Rozpoczęto również studia nad powojennym okresem dziejów ludowego Wojska Polskiego, a w szczególności nad jego wkładem w utrwalenie władzy ludowej w Polsce, w likwidację zbrojnego podziemia reakcyjnego i odbudowę zniszczonej gospodarki. Zainicjowano badania z zakresu metodologii nauk wojskowo-historycznych oraz historii historiografii wojskowej.

Publikacje, dotyczące polskiej historii wojskowej — zarówno dawnej, jak i najnowszej — obejmują wydawnictwa źródeł, liczne monografie naukowe oraz wartościowe prace popularno-naukowe. Wydano też kilka prac syntetycznych, poświęconych całokształtowi dziejów oręża polskiego na przestrzeni wieków oraz naszemu wysiłkowi zbrojnemu w okresie II wojny światowej. Bogata jest literatura pamiętnikarska i wspomnieniowa, odnosząca się przede wszystkim do lat 1939—1945. Wobec zniszczenia oryginalnych dokumentów literatura ta stanowi często ważne uzupełnienie do fragmentarycznie jedynie zachowanych przekazów źródłowych typu aktowego. Jej subiektywny charakter wymaga jednak od historyka dużej ostrożności w korzystaniu z niej jako ze źródła historycznego. Przykładem nadzwyczaj rzetelnie napisanych wspomnień z okresu II wojny światowej jest m.in. książka Adama Vetulaniego, *Poza płomieniami wojny* (Warszawa 1976), mówiąca o jego działalności w okresie internowania go w Szwajcarii w latach 1940—1945.

2. PRÓBA PERIODYZACJI

W rozwoju badań wojskowo-historycznych w Polsce Ludowej zarysowują się cztery okresy, przy czym podział ten — podobnie jak i inne tego rodzaju periodyzacje — jest dyskusyjny i daleki od doskonałości².

Pierwszy z okresów obejmuje czasy od 1945 roku do końca lat czterdziestych. W odbudowującym się ze zniszczeń wojennych kraju — w którym całkowitemu zniszczeniu lub dewastacji uległa większość archiwów i bibliotek i który poniósł wielkie straty osobowe, m.in. wśród pracowników naukowych, w złożonej sytuacji wewnętrzno-politycznej, przy toczącej się walce młodej władzy ludowej z legalną i nielegalną opozycją — zostały zainicjowane pierwsze powojenne prace naukowo-badawcze z zakresu historii wojskowości. Okres ten charakteryzuje przede wszystkim odbudowa zniszczonych przez wojnę warsztatów badawczych, organizowanie nowych placówek naukowych, pierwsze próby podjęcia prac badawczych głównie nad problematyką polską w latach II wojny światowej, a także wydawanie, w miarę ówczesnych możliwości, ocalałych prac, powstałych przed wojną lub w czasie jej trwania. Przystąpiono też do gromadzenia materiałów i tworzenia nowych placówek archiwalnych, zarysowano pierwsze plany badań i publikacji.

Okres drugi obejmuje pierwszą połowę lat pięćdziesiątych. Następuje wówczas poważny regres, jeśli chodzi o zapoczątkowane poprzednio badania naukowe nad historią najnowszą, przy równoczesnym podjęciu prac nad dawną (do 1871 r.) historią wojskowości polskiej. Działalność organizacyjną łączono wówczas z opracowywaniem zakrojonego na bardzo szeroką skalę szczegółowego planu badań i rozpoczęciem jego realizacji.

Od połowy lat pięćdziesiątych rozpoczyna się nowy, trzeci okres, charakteryzujący się wielką intensyfikacją badań w zakresie historii wojskowej. Z problematyki dawnej historii ukazują się prace zapoczątkowane w okresie poprzednim, a równocześnie w nowej atmosferze politycznej zaczynają się nadzwyczaj szybko rozwijać prace nad historią najnowszą, co w dalszej konsekwencji doprowadzi nawet do pewnego zwichnięcia proporcji w pracach badawczych i działalności wydawniczej na niekorzyść dawnej historii.

Od początku lat siedemdziesiątych obserwujemy nowy, czwarty okres rozwoju badań historyczno-wojskowych. Dostrzec w nim można kontynuację zasadniczych kierunków prac badawczych, zapoczątkowanych poprzednio, próby poszukiwań nowych form organizacji i koordynacji zamierzeń badawczych, tendencję do planowania publikacji o charakterze syntez tematycznych. Próba scharakteryzowania tego okresu wymaga jednak dystansu czasowego.

² Odmianą częściowo periodyzację proponuje np. B. Miśkiewicz, dz. cyt. s. 33—34. Rozwój badań wojskowo-historycznych w Polsce Ludowej traktuje on jako V okres w całokształcie rozwoju naszej historiografii wojskowej i widzi w nim trzy podokresy: 1945—1956, 1956—1970 i po 1970 r., charakteryzując je następująco: pierwszy z nich to kształtowanie nowych ram organizacyjnych wprowadzenie metodologii marksistowskiej do badań nad dziejami wojskowości, kolejny — to lata intensywnego rozwoju polskiej historiografii wojskowej i kształtowania form współdziałania między historykami cywilnymi i wojskowymi, ostatni znamionuje dalszy rozwój polskiej historiografii wojskowej oraz poszukiwanie nowych form doskonalenia organizacji prac badawczych, a zarazem rozwijanie studiów nad nowymi problemami nauki historyczno-wojskowej.

3. PIERWSZY OKRES ROZWOJU BADAŃ WOJSKOWO-HISTORYCZNYCH (DRUGA POŁOWA LAT CZTERDZIESTYCH)

W tym czasie żywą działalność wykazują komórki historyczne Wojska Polskiego, funkcjonujące w ramach Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego w Łodzi, Sztabu Generalnego i Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego Wojska Polskiego w Warszawie. Podjęto w nich pierwsze badania nad przebiegiem wojny obronnej Polski w 1939 r., czego wynikiem jest m.in. pierwsze powstałe w naszym kraju opracowanie tej kampanii, pióra Jerzego Kirchmayera³; nad udziałem w tej wojnie polskiego lotnictwa (Władysław Zaczekiewicz)⁴ i nad działaniami bojowymi ludowego Wojska Polskiego, o których zaczynają się ukazywać na łamach „Bellony” pierwsze prace, mające głównie charakter studiów operacyjno-taktycznych. W 1949 r. zostają opublikowane, poprzedzone obszernym wstępem, wypisy źródłowe do historii dawnej wojskowości polskiej opracowane przez Bohdana Baranowskiego, Władysława Bortnowskiego i Władysława Lewandowskiego⁵.

Równocześnie zostaje utworzony w Warszawie Instytut Pamięci Narodowej, przekształcony później w Instytut Historii Najnowszej, kierowany przez Stanisława Płoskiego. Zaczęto w nim gromadzić materiały dotyczące walki narodu polskiego z okupantem hitlerowskim na terenie kraju. Na łamach wydawanego przez tę instytucję od 1947 r. czasopisma „Dzieje Najnowsze” (wyszły tylko cztery zeszyty) zaczynają się ukazywać pierwsze naukowe prace poświęcone problematyce lat 1939—1945, jak np. opracowane przez S. Płoskiego, zaopatrzone licznymi przypisami, krytyczne wydanie relacji Ericha von dem Bach o powstaniu warszawskim⁶, napisanej przez niego podczas pobytu w amerykańskim więzieniu w odpowiedzi na zestaw pytań szczegółowo przygotowanych przez Adama Borkiewicza na zlecenie Instytutu Historii Najnowszej. Tego rodzaju publikacje miały nie tylko znaczenie naukowe, ale również poważną wymowę polityczną.

Równocześnie w licznych periodykach ukazuje się wiele różnego rodzaju przyczynków historycznych, dotyczących głównie walki z okupantem hitlerowskim.

W okresie tym podjęto również badania nad historią wojskową w warszawskim środowisku uniwersyteckim na seminarium Stanisława Herbsty, który wykształcił w latach późniejszych liczne grono historyków wojskowości — zarówno oficerów, jak i pracowników cywilnych.

Na Uniwersytecie Jagiellońskim w pierwszych latach po wojnie badania nad dawną historią wojskową zainicjował uczeń M. Kukiela — Jan Lubicz-Pachoński, który prowadził seminarium z zakresu tej problematyki.

4. DRUGI OKRES ROZWOJU BADAŃ WOJSKOWO-HISTORYCZNYCH (PIERWSZA POŁOWA LAT PIĘCDZIESIĄTYCH)

Przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych przynosi poważne zmiany w zakresie badań wojskowo-historycznych w Polsce. Instytut Historii Najnowszej ulega likwidacji, a wojskowe komórki historyczne przecho-

³ *Kampania wrześniowa*. Łódź 1946.

⁴ *Lotnictwo polskie w kampanii wrześniowej 1939 r.* WINW 1947.

⁵ *Dzieje wojskowości polskiej do 1831 r.* Łódź 1949.

⁶ „Dzieje Najnowsze” 1947 nr 2.

dzą liczne reorganizacje. W wyniku rozformowania w kwietniu 1947 r. Oddziału Historycznego Sztabu Generalnego, zlikwidowano dwutorowość w organizacji badań historycznych w wojsku. Do sierpnia 1950 r. nadal funkcjonowało jedynie Biuro Historyczne Głównego Zarządu Politycznego, które zostało następnie przekształcone w Oddział Studiów Doświadczeń Wojennych Sztabu Generalnego. Instytucja ta istniała do końca 1951 r., a następnie została przemianowana na Zarząd Studiów Doświadczeń Wojennych, który z kolei już w 1954 r. został przekształcony w Zarząd Wojskowo-Historyczny Sztabu Generalnego. Na jego miejsce w 1957 r. utworzono Biuro Historyczne Ministerstwa Obrony Narodowej, podporządkowane bezpośrednio szefowi Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego.

Reorganizacje te, będące m.in. wyrazem ciągłych poszukiwań nowych form organizacyjnych dla zasadniczej placówki wojskowo-historycznej w kraju i mające uwzględniać realne potrzeby badawcze, szkoleniowe i dydaktyczne wojska, w związku z koniecznością przekazania jego korpusowi oficerskiemu doświadczeń minionej wojny, już przez sam fakt swojej częstotliwości — pięć reorganizacji w ciągu sześciu lat — musiały doprowadzić do osłabienia toku prac badawczych nad całokształtem historii wojskowej okresu II wojny światowej. W tym czasie zresztą również i w innych placówkach zostały ograniczone badania nad historią najnowszą.

Równocześnie nastąpił znaczny rozwój prac organizacyjnych, a następnie i badawczych, związanych z historią dawną. Poważną rolę — i to w skali ogólnopolskiej — odegrała tu utworzona w 1951 r. Komisja Wojskowo-Historyczna Ministerstwa Obrony Narodowej, której przewodniczącym był Stanisław Okęcki, a sekretarzem naukowym Tadeusz M. Nowak. Zadaniem jej było inspirowanie, prowadzenie i koordynowanie prac badawczych nad zagadnieniami polskiej historii wojen oraz postępowej myśli wojskowej, ustaleniem problematyki prac naukowo-badawczych z zakresu historii wojskowości itd. Ramy chronologiczne prac Komisji obejmowały formalnie okres od chwili powstania państwa polskiego aż po czasy najnowsze, faktycznie jednak w zakresie prac naukowo-badawczych ograniczyły się do roku 1871. Problematyka historii najnowszej, głównie dziejów ludowego Wojska Polskiego, znalazła swe odbicie jedynie w pracach popularnych. Inspirację do ich wydania stanowiły obchody dziesiątej rocznicy jego powstania, przypadającej w 1953 r.

Opracowany przez Komisję Wojskowo-Historyczną MON w 1951 r. plan naukowo-badawczy przez wiele późniejszych lat — także po rozwiązaniu tej instytucji — owocował w postaci licznych wydań źródeł i monografii naukowych⁷. Zamierzenia badawcze Komisji Wojskowo-Historycznej objęły w zasadzie całokształt dziejów polskiej historii wojskowej do 1871 r. ze szczególnym uwzględnieniem jej postępowych tradycji. Zdając sobie sprawę, że opracowanie problematyki tak szeroko zakrojonej pod względem rzeczowym i chronologicznym wymaga poważnych badań źródłowych, Komisja zorganizowała długofalową kwe-

⁷ Por. *Sprawozdanie z działalności Komisji Wojskowo-Historycznej Ministerstwa Obrony Narodowej w latach 1951—1954*. „Studia i Materiały do historii sztuki wojennej”. Warszawa 1954, T. 1, s. 685—691. Sprawozdanie to nie jest podpisane, jako ówczesny sekretarz redakcji tego wydawnictwa podaje, że autorem jego jest Tadeusz M. Nowak, sekretarz naukowy KWH MON i główny autor jej planu naukowo-badawczego.

rendę w polskich archiwach i zbiorach rękopisów bibliotecznych. W okresie wstępnym kwerenda ta objęła zagadnienia dotyczące historii artylerii polskiej, później została rozszerzona na całokształt polskiej historii wojskowej do 1864 r.

Działalność Komisji była wielokierunkowa. Przede wszystkim podjęto prace na publikacją źródeł, przy czym w pierwszej kolejności przystąpiono do wydawania dawnych polskich prac teoretycznych — głównie z dziedziny techniki wojennej, m.in. Józefa Bema: *Uwagi o raketach zapalających* (1953), Józefa Naronowicza-Narowski: *Budownictwo wojenne* (1957), Kazimierza Siemienowicza: *Wielkiej sztuki artylerii część pierwsza* (1963), jak również polskich teoretyków sztuki wojennej, np. Jarosława Dąbrowskiego: *Trochu jako organizator i wódz naczelny* (1955), Józefa Bema: *O powstaniu narodowym w Polsce* (1956), Karola Bogumira Stolzmana: *Partyzantka czyli wojna dla ludów powstających najwłaściwsza* (1959) oraz Towarzystwo Demokratyczne o sile zbrojnej narodowej (1960).

Kolejnym przejawem działalności Komisji było ustalenie szczegółowej tematyki prac naukowych obejmujących całokształt polskiej historii wojskowej do 1871 r. w postaci 70 zagadnień, z których każde miało stanowić temat odrębnej rozprawy naukowej. W miarę rozwoju prac Komisji tematyka ta uległa rozbudowie — zwłaszcza w kierunku badań nad dziejami organizacji wojska, a przede wszystkim techniki wojennej. Z zaplanowanych wówczas monografii naukowych ukazały się m.in.: Krystyny Pieradzkiej: *Walki Słowian na Bałtyku w X—XIII wieku* (1953), Andrzeja F. Grabskiego: *Polska sztuka wojenna w okresie wczesnofeudalnym* (1959), Stefana Krakowskiego: *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku* (1956), Zdzisława Kaczmarczyka i Stefana Weymana: *Reformy wojskowe i organizacja siły zbrojnej za Kazimierza Wielkiego* (1958), Stefana Kuczyńskiego: *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409—1411* (trzy wydania rozszerzane: 1955, 1960, 1966), Zdzisława Spieralskiego: *Kampania obertyńska 1531 roku* (1962), Adama Jaszczołta: *Walka ludu podhalańskiego z uciskiem feudalnym 1625—1633* (1959), Bohdana Baranowskiego: *Organizacja wojska polskiego w latach trzydziestych i czterdziestych XVII wieku* (1957), Jana Wimmera: *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej* (1856), Andrzeja Zahorskiego: *Uzbrojenie i przemysł zbrojeniowy w powstaniu kościuszkowskim* (1957), Gabriela Zycha: *Rok 1807* (1957) i tegoż *Armia Księstwa Warszawskiego 1807—1812* (1961), Eligiusza Kozłowskiego: *Generał Józef Bem* (1958), Henryka Batowskiego: *Legion Mickiewicza w kampanii włosko-austriackiej 1848 r.* (1956), Krystyny Wyczańskiej: *Polacy w Komunie Paryskiej 1871 r.* (wyd. I 1957, II — 1971) i Ignacego Pawłowskiego: *Wojskowa działalność SDKPiL w rewolucji 1905—1907* (1956).

Wymienione tu prace reprezentują różny poziom naukowy, na co składa się z jednej strony indywidualność ich autorów, ich przygotowanie merytoryczne, a z drugiej strony — ogólne warunki wydawnicze, panujące w okresie, gdy pracom tym nadawano już ostateczny kształt. Mimo pewnych braków są one konkretnym świadectwem zrealizowania wielu zamierzeń Komisji Wojskowo-Historycznej MON.

Komisja podjęła też wydawanie prac popularnonaukowych, m.in. cyklu zeszytów *Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej*,

których publikację rozpoczęto w 1953 r. Całość *Wypisów* miała objąć 14 zeszytów, zawierających wybrane teksty źródłowe, ilustrujące zagadnienia z zakresu organizacji, strategii, i taktyki wojsk polskich od X wieku do 1863 r. Ukazało się 11 zeszytów (lata 1454—1863), a niektóre z nich dzięki poziomowi edycji mogą być w pełni wykorzystywane do celów naukowych.

Zaplanowano również opracowanie dzieł syntetycznych, obejmujących historię artylerii, piechoty, marynarki wojennej, kartografii wojskowej i piśmiennictwa wojskowego w dawnej Polsce. Zapoczątkowała też Komisja wydawanie popularnie opracowanych historii jednostek ludowego Wojska Polskiego.

Rozważano też w Komisji problem utworzenia czasopisma naukowego poświęconego historii wojskowej, na wzór ukazującego się przed wojną w latach 1929—1939 „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”. Pod wpływem ówczesnego trendu publikowania różnego rodzaju „Studiów”, zdecydowano się w końcu na wydawnictwo ciągłe, jednak nieperiodyczne pt. „Studia i materiały do historii sztuki wojennej”, drukujące artykuły i rozprawy naukowe, recenzje i omówienia, sprawozdania, kronikę i bibliografię. Pierwszy tom „Studiów” ukazał się w 1954 r. Problem czasopisma wojskowo-historycznego wciąż jednak stanowił przedmiot zainteresowań Komisji. W końcu 1955 r. wystąpiono ponownie z inicjatywą powołania czasopisma. W jej wyniku w 1956 r. powstał, w zmienionych już warunkach politycznych, kwartalnik „Wojskowy Przegląd Historyczny”, poświęcony wyłącznie najnowszej historii, co spowodowało przekształcenie dotychczasowych „Studiów” w półrocznik pt. „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, które jako organ Wojskowego Instytutu Historycznego (WIH) ukazywały się do 1975 r. publikując prace poświęcone dawnej historii.

Bardzo szeroko zaplanowane zamierzenia Komisji Wojskowo-Historycznej MON zostały przez nią w dużej mierze zrealizowane. W latach 1952—1959 ukazało się 59 jej publikacji w postaci druków zwartych. Po likwidacji Komisji w końcu 1958 r. kontynuował jej prace w Biurze Historycznym Wojska Polskiego — a później w Wojskowym Instytucie Historycznym — Zakład Historii Dawnego Wojska Polskiego, rozwijający w zasadzie plany Komisji w zakresie badań nad dawną historią.

Nad częścią prac wydanych przez Komisję w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych zaciążyły ówczesne niedostatki metod badawczych i w pewnym sensie koniunkturalne naciski polityczne, niemniej jednak znakomita większość prac wydanych pod auspicjami Komisji i będąca wynikiem realizacji jej zamierzeń prezentuje wysoki poziom naukowy zarówno pod względem faktograficznym, jak i metodologicznym, stanowiąc trwałe dorobek naszej historiografii wojskowej.

W 1955 r., w działającym już od trzech lat Instytucie Historii PAN, została utworzona komórka zajmująca się badaniami nad historią wojskowości jako odrębny Dział X, któremu Komisja miała przekazać swe prace naukowo-badawcze, obejmujące okresy do 1939 roku. Dział ten jednak nie zdążył w krótkim czasie swego istnienia odegrać większej roli ani w planowaniu, ani też w organizowaniu badań w zakresie dziejów oręża polskiego.

W związku z utworzeniem Biura Historycznego MON, które objęło swoją działalnością całość problematyki wojskowo-historycznej, uznano

za niecelowe istnienie dwóch równoległe działających instytucji badawczych o tym samym profilu i w 1957 roku Dział X w Instytucie Historii PAN uległ likwidacji.

5. TRZECI OKRES ROZWOJU BADAŃ WOJSKOWO-HISTORYCZNYCH (DRUGA POŁOWA LAT PIĘCDZIESIĄTYCH I LATA SZEŚCZDZIESIĄTE)

W drugiej połowie lat pięćdziesiątych następują zasadnicze zmiany w dziedzinie organizacji i realizacji badań wojskowo-historycznych. Wraz z przemianami politycznymi w kraju zachodzą również zmiany zarówno jakościowe, jak i ilościowe, w zakresie prac nad dziejami wojskowości polskiej. Następuje przede wszystkim intensyfikacja badań nad historią najnowszą, głównie lat 1939—1945, ze szczególnym zwróceniem uwagi na lewicowy nurt wydarzeń wojskowych tego okresu.

W badaniach wojskowo-historycznych następują wówczas również poważne zmiany merytoryczne. Zniknięcie szeregu ograniczeń badawczych, uwarunkowanych przede wszystkim względami pozanaukowymi, pełniejsze udostępnienie historykom krajowej bazy źródłowej, możliwość korzystania z archiwaliów radzieckich, jak też częściowo niemieckich i z zagranicznej literatury naukowej, umożliwiają powstawanie prac z historii najnowszej coraz bardziej odpowiadających wymogom publikacji naukowych. Zaczynają one prezentować coraz bogatszą faktografię, utrzymane są na wyższym poziomie metodologicznym, dają pełniejszy obraz opisywanych wydarzeń zawierają bardziej przemyślane wnioski i oceny.

Powstają nowe i ulegają reorganizacji istniejące dawniej placówki naukowo-badawcze, a w periodykach ukazują się coraz liczniej publikacje poświęcone historii wojskowości, przede wszystkim najnowszej.

W Polskim Towarzystwie Historycznym powstaje Komisja Historii Wojskowości, a w poszczególnych jego oddziałach Sekcje Historii Wojskowości, z których najbardziej ożywioną działalność prowadzi sekcja przy Towarzystwie Miłośników Historii w Warszawie, stwarzając forum dyskusyjne nie tylko dla historyków-profesjonalistów, ale również dla historyków amatorów i dla uczestników minionej wojny.

Na kolejnych zjazdach historyków, począwszy od krakowskiego zjazdu w 1958 r., obradują sekcje historii wojskowości.

Z inicjatywy ówczesnego kierownictwa wojska następuje w lutym 1959 r. przekształcenie dotychczasowych komórek zajmujących się badaniami nad historią wojskowości: Komisji Wojskowo-Historycznej Ministerstwa Obrony Narodowej i Biura Historycznego MON w Wojskowy Instytut Historyczny, podporządkowany wówczas bezpośrednio szefowi Głównego Zarządu Politycznego WP. Zostają podjęte, zamierzone na szeroką skalę, prace organizacyjne i badawcze nad wydaniem kilkutomowego dzieła pod roboczym tytułem *Księgi żołnierza polskiego*. Miało ono zawierać naukowe opracowanie: wojny obronnej Polski w 1939 r., działań Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, zbrojnego ruchu oporu w kraju z uwzględnieniem wszystkich jego aspektów, ze szczególnym jednak zwróceniem uwagi na jego nurt lewicowy, reprezentowany przez GL i AL, a wreszcie działań ludowego Wojska polskiego; osobny tom miał zawierać bibliografię. Równocześnie przystąpiono do

opracowywania syntetycznego dzieła o polskim wysiłku zbrojnym w latach II wojny światowej. Wówczas też ustala się pojęcie wojny wyzwolenczej narodu polskiego w latach 1939—1945. Zasadniczy zrąb prac naukowo-badawczych spada na barki pracowników WIH, wokół których skupia się grono historyków, głównie wojskowych, pracujących w różnych instytucjach.

Centralną instytucją w zakresie badań wojskowo-historycznych staje się Wojskowy Instytut Historyczny. Istniejący w tej instytucji wspomniany już Zakład Historii Dawnego Wojska Polskiego kontynuuje w nowych warunkach prace naukowo-badawcze zapoczątkowane przez Komisję Wojskowo-Historyczną MON. Podejmuje przede wszystkim poważne prace organizacyjne nad wydaniem syntezy dziejów wojskowości polskiej do 1864 r. Ze względu na bardzo rozległą tematykę — przy stosunkowo małej liczebności pracowników naukowych tej komórki — do współpracy zostaje wciągnięte znaczne grono historyków wojskowości spoza WIH, głównie pracowników naukowych wyższych uczelni cywilnych, już od wielu lat współpracujących z Komisją Wojskowo-Historyczną. Ukoronowaniem tych prac jest wydanie w 1965 r. tomu pierwszego (do 1648 r.), a w roku 1966 — drugiego (do 1864) *Zarysu dziejów wojskowości polskiej do 1864 roku*, pod redakcją naukową Janusza Sikorskiego. Zespół autorski tego dzieła stanowili: Andrzej F. Grabski, Andrzej Nadolski, Tadeusz M. Nowak, Stefan M. Kuczyński, Zdzisław Spieralski, Stanisław Herbst, Jan Wimmer, Zdzisław Sułek, Jan Pachonński, Józef Dutkiewicz i Eligiusz Kozłowski. Książka ta, pomimo przyjęcia jednolitego układu konstrukcyjnego, stanowi w zasadzie zbiór studiów, poświęconych poszczególnym epokom rozwoju dziejów polskiej wojskowości, a będących wyrazem najnowszych wyników badań ich autorów⁸.

Oprócz tej pracy syntetycznej, stanowiącej niewątpliwie trwałą dorobek naszej historiografii wojskowej lat sześćdziesiątych, w Zakładzie Historii Dawnego Wojska polskiego prowadzone były badania naukowe nad wybranymi problemami z naszej przeszłości wojskowej. Na ich czoło wysuwają się podjęte po raz pierwszy na tak wielką skalę prace naukowe nad dziejami polskiej techniki wojennej w dawnych wiekach, prowadzone przez T. M. Nowaka. Dotychczasowe wyniki tych prac zostały opublikowane w dwóch jego książkach: *Z dziejów techniki wojennej w dawnej Polsce* (1965) i *Polska technika wojenna XVI—XVIII w.* (1970) oraz w licznych artykułach, dotyczących m.in. historii techniki raketowej, zamieszczanych w „Studiach i Materiałach do Historii Wojskowości”. Zakład prowadził również badania nad historią polskiego piśmiennictwa wojskowego (Janusz Sikorski), historią organizacji wojska polskiego w XVII w. (Jan Wimmer), wojnami polsko-tureckimi w II połowie XVII w. (Janusz Wojtasik) i powstaniem kościuszkowskim (Zdzisław Sułek).

Obok własnych prac badawczych Zakład spełniał też w poważnym

⁸ Oprócz tej syntezy ukazał się też zarys historii polskiej wojskowości do 1938 r., którego autorami są: tomu pierwszego obejmującego wydarzenia do 1793 r. Tadeusz M. Nowak i Jan Wimmer: *Dzieje oręża polskiego do roku 1793*. Warszawa 1968; drugiego Eligiusz Kozłowski i Mieczysław Wrzosek (Warszawa 1973). Publikacja ta powstała z inicjatywy Wydawnictwa MON, ma mieć trzy tomy, z których ostatni dotychczas jeszcze nie wydany, obejmie lata 1939—1945. Ponadto Janusz Sikorski wydał *Zarys historii wojskowości powstającej do końca wieku XIX*. Warszawa 1972.

zakresie rolę wydawcy prac wojskowo-historycznych, będących rezultatem badań historyków z innych ośrodków. Prace te były publikowane w postaci artykułów na łamach „Studiów i Materiałów”, jak również w postaci książek, wśród których czołowe miejsce zajmuje dzieło Jana Pachoniańskiego poświęcone dziejom Legionów Polskich w latach 1794—1807. Dotychczas ukazały się trzy tomy tego dzieła, a mianowicie: *Działalność niepodległościowa i początki Legionów 1794—1797* (1969), *Zwycięstwa i klęski 1797—1799* (1976) i *Z nad Renu na San Domingo 1799—1802* (1971). Praca ta jest wynikiem z górną czterdziestoletnich zainteresowań autora tą problematyką, a wartość jej podnosi jeszcze fakt wykorzystania przy jej opracowaniu wielu archiwaliów zniszczonych w latach II wojny światowej, a przebadanych wcześniej przez autora. Z innych wydawnictw tego zakładu na uwagę zasługują książki: Mariana Biskupa: *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454—1466* (1967), Adama Kerstena: *Stefan Czarniecki 1599—1665* (1963) oraz publikacja *Wojna polsko-szwedzka 1655—1666* (1973), będącą wynikiem współpracy naukowej nawiązanej pomiędzy komórkami zajmującymi się historią dawną w ludowym Wojsku Polskim i w armii szwedzkiej. Praca ta, zawierająca zbiór studiów, a stanowiąca odzwierciedlenie nowych badań lub nowe wersje prac opublikowanych dawniej, a obecnie rozszerzonych w oparciu o ostatnie badania, ukazała się jednocześnie w tłumaczeniu szwedzkim jako tom 5 serii „Carl X Gustaf — studier”. Ponadto Zakład wydał prace: Jana Wimmera: *Wojsko Polskie w drugiej połowie wieku XVII* (1965), Jerzego Kowckiego: *Pospolite ruszenie w insurekcji* (1963) oraz Władysława Karbowskiego: *Zygmunt Padlewski 1835—1863* (1967). Z dorobku wydawniczego Zakładu na specjalną uwagę zasługuje *Bibliografia powstania styczniowego* opracowana przez Eligiusza Kozłowskiego (1964).

Badania nad dawną historią wojska polskiego w latach sześćdziesiątych stanowiły jednak tylko nieznaczny wycinek prac badawczych i wydawniczych WIH-u, którego cały prawie wysiłek został skoncentrowany na badaniach nad historią najnowszą, głównie nad wojną wyzwolenczą narodu polskiego w latach 1939—1945.

W wyniku kilkuletnich badań licznego zespołu pracowników WIH, jak również innych, głównie wojskowych instytucji, po dyskusjach w środowisku historyków zajmujących się dziejami najnowszymi, zarówno z ośrodków cywilnych jak i wojskowych, ukazało się w 1964 r. pierwsze wydanie syntetycznego opracowania pt. *Wojna wyzwolencza narodu polskiego w latach 1939—1943*, któremu ostateczny kształt piśarski nadało trzech autorów: Tadeusz Rawski, Zdzisław Stąpor i Jan Zamojski. Założeniem tej publikacji było ukazanie zasadniczych problemów walki zbrojnej narodu polskiego w latach II wojny światowej na terenie kraju, jak również działań wojska polskiego poza jego granicami na wszystkich frontach. Uwypuklono w niej przede wszystkim rolę sił politycznych i organizacji zbrojnych kierowanych przez Polską Partię Robotniczą oraz wkład ludowego państwa polskiego w zwycięstwo nad III Rzeszą. Książka ta wywołała ożywioną dyskusję w środowisku nie tylko historyków, ale również uczestników omawianych wydarzeń. Kolejne, rozszerzone wydanie tej pracy ukazało się w 1966 r. Pomimo szeregu braków tej publikacji, jak np. specjalne uwypuklenie niektórych wydarzeń przy traktowaniu innych jako margi-

nalnych, stanowi ona w zasadzie do dziś jedyną próbę syntezy polskiego wysiłku zbrojnego w latach 1939—1945 o tak bogatej faktografii.

Oprócz prac nad syntezą podjęto też w WIH na szeroką skalę badania nad wieloma zagadnieniami naszego wysiłku zbrojnego w czasie II wojny światowej. Częściowo były one prowadzone pod kątem opracowania ksiąg polskiego czynu zbrojnego w II wojnie światowej, ale w większości wypadków stanowiły przedmiot indywidualnych zainteresowań poszczególnych historyków. Wynikiem ich są wydane opracowania monograficzne, jak też wybory materiałów źródłowych.

Pierwsze dwa tomy z serii noszącej tytuł *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej* ukazały się dopiero w 1973 r. Są to: tom III *Ludowe Wojsko Polskie 1943—1945*, którego autorami są: Igor Błagowieszczanski, Bolesław Dolata, Rudolf Dzipanow, Stanisław Gać, Emil Jądziak, Waclaw Jurgielewicz, Kazimierz Kaczmarek, Stanisław Komornicki, Marian Krwawicz, Czesław Krzemiński, Czesław Podgórski, Tadeusz Sawicki, Kazimierz Sobczak, Zdzisław Stapor, Włodzimierz Wołoszyn i Bożena Zielińska, oraz tom VI *Bibliografia wojny wyzwolenczej narodu polskiego 1939—1945. Problematyka wojskowa. Materiały z lat 1939—1967* opracowały: Krystyna Szczepańska i Bożena Zielińska.

Badania dotyczące wojny obronnej Polski w 1939 r. skupiały się m.in. wokół zagadnień związanych z obroną wybrzeża oraz dziejami lotnictwa (Andrzej Rzepniewski)⁹, jak też z obroną Warszawy, na temat której wydano wybór materiałów źródłowych (Mieczysław Cielewicz)¹⁰. Równocześnie ukazał się liczący ponad tysiąc stron opracowany zbiorowo wybór źródeł do historii wojny 1939 r. pt. *Wojna obronna Polski 1939*, zawierający dokumenty zarówno polskie, jak niemieckie oraz fragmenty najcenniejszych relacji. Oba te tomy zostały wydane według zasad naukowej edycji źródeł.

Kolejny temat badań stanowią dzieje polskich sił zbrojnych walczących na Zachodzie, głównie we Francji w latach 1939—1940 (Witold Biegański)¹¹.

Jeśli chodzi o walkę zbrojną pod okupacją w kraju, to główną uwagę koncentrowano na dziejach GL i AL (Józef Garas¹², Bogdan Kobuszewski¹³, Tadeusz Stępniewski, Waldemar Tuszyński¹⁴) na ich współdziałaniu z partyzantką radziecką (Julian Tobiasz)¹⁵ i na wkładzie Polaków w walkę radzieckiego ruchu partyzanckiego (Mieczysław Juchniewicz)¹⁶. Działalności innych organizacji poświęcono o wiele mniej zainteresowania, poważniejsze badania zostały podjęte właściwie tylko nad Komendą Obrońców Polski (Michał Wiśniewski).

⁹ *Obrona wybrzeża w 1939 r. na tle rozwoju marynarki wojennej Polski i Niemiec*. Wyd. I, Warszawa 1964 i wyd. II — poważnie rozszerzone — 1970; Tenże, *Wojna powietrzna w Polsce 1939 r.* Warszawa 1970.

¹⁰ *Obrona Warszawy 1939. Wybór dokumentów wojskowych*. Warszawa 1968.

¹¹ *Wojsko Polskie we Francji 1939—1940*. Warszawa 1968, i tenże: *Final dziwnej wojny. Studium o kampanii francuskiej 1940 r.* Warszawa 1970.

¹² M. in. praca tego autora pt. *Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej*. Wyd. I, Warszawa 1966, wyd. II rozszerzone i poprawione 1970.

¹³ *Między Wisłą a Przemszą. Z walk oddziałów GL i AL im. Jarostawa Dąbrowskiego*. Warszawa 1966.

¹⁴ *Za wami pójdą inni. Z dziejów oddziału „Małego Franka”*. Warszawa 1969.

¹⁵ *Na tyłach wroga. Obywatele radzieccy w ruchu oporu na ziemiach polskich 1941—1945*. Warszawa 1972.

¹⁶ *Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941—1944*. Wyd. I, Warszawa 1973, wyd. II. 1975.

Szczególnie intensywnie badano dzieje ludowego Wojska Polskiego. Przeanalizowano jego problemy organizacyjne (Wacław Jurgielewicz¹⁷ i Igor Błagowieszczański¹⁸) oraz prawie wszystkie jego operacje i bitwy, oprócz pierwszej — pod Lenino. Z zakresem tej tematyki ukazały się liczne monografie naukowe napisane przez pracowników WIH i autorów spoza tej instytucji. Reprezentują one różny poziom, generalną ich słabością jest, jeśli chodzi o sprawy warsztatowe, małe wykorzystanie materiałów przeciwnika, a jeśli chodzi o ujęcie — mało krytyczne oceny i wnioski. Korzystanie wyróżnia się wśród nich opracowanie dotyczące udziału 1. armii Wojska Polskiego w operacji berlińskiej (Zdzisław Stąpor)¹⁹.

Wydano prace o działaniach pod Dęblinem, Puławami i Warką (Antoni Karpiński)²⁰, o walkach o Pragę i przyczółki warszawskie w 1944 r. (Józef Margules²¹ i Włodzimierz Wołoszyn²²), o wyzwoleniu Warszawy w 1945 r. (Kazimierz Sobczak)²³, o przełamaniu Wału Pomorskiego i bitwie o Kołobrzeg (Emil Jadziak)²⁴ a także pracę o operacji łuzyckiej 2 armii WP (Kazimierz Kaczmarek)²⁵.

Ponadto prowadzono prace nad historią poszczególnych jednostek ludowego WP, wydając na ten temat wiele różnego rodzaju publikacji o bardzo nierównym poziomie.

Specyficzną intensyfikację badań powodowały jubileuszowe rocznice powstania Ludowego Wojska Polskiego. Opublikowane materiały kolejnych sesji odzwierciedlają w pewnym sensie główne kierunki zainteresowań badawczych. I tak z okazji piętnastolecia dążono do ukazania całokształtu polskiego wysiłku zbrojnego w latach II wojny światowej; z okazji dwudziestolecia skoncentrowano uwagę na wkładzie ludowego państwa w zwycięstwo nad III Rzeszą. Na sesji z okazji trzydziestolecia problematyka historyczna stanowiła jedynie wąski wycinek tematyki obrad.

Centralne Archiwum Wojskowe — główna tego typu instytucja wojskowa, gromadząca w początkach lat pięćdziesiątych archiwalia — ze składnicy akt, przekształciła się po 1956 r. w naukową placówkę archiwalną; przeprowadzone w niej sprawnie prace nad uporządkowaniem zespołów akt umożliwiły korzystanie z nich coraz to liczniejszym zastępom badaczy — zajmujących się najnowszą historią wojska. Przystąpiono też do publikowania znajdujących się w zbiorach CAW materiałów źródłowych, wydając cztery tomy dokumentów, w tym jeden dwuczęściowy, do his-

¹⁷ *Organizacja ludowego Wojska Polskiego. 22 VII 1944 — 9 V 1945*. Warszawa 1968.

¹⁸ *Dzieje 1 armii polskiej w ZSRR. Maj—czerwiec 1944*. Warszawa 1972.

¹⁹ *Bitwa o Berlin*. Warszawa 1972.

²⁰ *Pod Dęblinem, Puławami i Warką. Działania 1 armii w okresie 18 III — 12 XI 1944*. Warszawa 1967.

²¹ *Boje 1 armii WP w obszarze Warszawy. Sierpień—wrzesień 1944*. Wyd. II 1967.

²² *Na warszawskim kierunku operacyjnym*. Warszawa 1964.

²³ *Wyzwolenie Warszawy. Styczeń 1945*. Wyd. II poprawione i uzupełnione. Warszawa 1970.

²⁴ *Wyzwolenie Pomorza. Działanie 1 armii WP w operacji pomorskiej Armii Radzieckiej 6 III — 7 IV 1945*. Warszawa 1962.

²⁵ *W bojach przez Łużycę. Na drezdeńskim kierunku operacyjnym*. Warszawa 1965.

torii organizacji i działań bojowych ludowego Wojska Polskiego w latach 1943—1945²⁶. W tym czasie następuje również odrodzenie Centralnej Biblioteki Wojskowej, wzbogacającej odąd systematycznie swoje zbiory.

Obok WIH, w którym koncentruje się od drugiej połowy lat pięćdziesiątych zasadniczy zrąb prac naukowo-badawczych nad historią wojskową, coraz poważniejszą rolę zaczynają odgrywać inne ośrodki. W Wojskowej Akademii Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego powstaje wyodrębniony Wydział Historyczny, na którym podejmują pracę dwaj wybitni historycy wojskowości: Stanisław Herbst i Janusz Woliński, z ich seminariów wychodzi całe grono młodych historyków. Obaj prowadzą równocześnie na Uniwersytecie Warszawskim seminarium, na których tematyka wojskowa stanowi zasadniczy przedmiot prac badawczych. M.in. na seminarium kierowanym przez S. Herbstę na Uniwersytecie Warszawskim prowadzono przez wiele lat zajęcia poświęcone wojnie rewolucyjnej w 1794 r. W Wojskowej Akademii Politycznej prace badawcze nad dziejami powstania styczniowego i drugą połową XVIII wieku podejmuje Leonard Ratajczyk²⁷; nad historią Armii Ludowej — Mieczysław Wieczorek, a problematyką ludowego Wojska Polskiego i działań Radzieckich Sił Zbrojnych zajmuje się Kazimierz Sobczak²⁸.

Coraz większą inicjatywę badawczą zaczyna przejawiać Katedra Historii Sztuki Wojennej Akademii Sztabu Generalnego im. gen. Karola Świerczewskiego, kierowana przez Stanisława Okęckiego, którego osobiste zainteresowanie koncentrują się m.in. na organizacji i taktyce partyzantki radzieckiej, historii polskiego ruchu oporu w latach II wojny światowej i na udziale w nim cudzoziemców a Polaków w europejskim ruchu oporu²⁹. W Katedrze tej prowadzone są badania nad bojowymi działaniami ludowego lotnictwa polskiego (Czesław Krzemiński)³⁰ oraz nad rozwojem poszczególnych rodzajów wojsk i organizacji dowodzenia w latach II wojny światowej.

W dowództwach marynarki wojennej³¹ i lotnictwa powstają wówczas komórki, które zaczynają gromadzenie i opracowywanie materia-

²⁶ *Organizacja i działania bojowe ludowego Wojska Polskiego*. T. 1. Warszawa 1958 (sprawy organizacyjne); T. 2. cz. 1. Warszawa 1962 (działania 1 armii WP do grudnia 1944 r.); T. 2. cz. 2. Warszawa 1964 (działania 1 armii WP w 1945 r.); T. 3. Warszawa 1965 (szkolenie, przegrupowanie i działania 2 armii WP); T. 4. Warszawa 1963 (działalność aparatu politycznego). Dużą pomoc dla historyków stanowią wydane przez CAW *Inwentarze akt ludowego Wojska Polskiego z lat 1943—1945* (cz. 1. Warszawa 1961, cz. 2. 1961, cz. 3. 1969, cz. 4 1970), zawierające prawie pełne informacje o zasobach CAW, jeśli chodzi o materiały dotyczące wojennych dziejów ludowego Wojska Polskiego.

²⁷ *Polska wojna partyzancka 1863—1864. Okres dyktatury Traugutta*. Warszawa 1969; Tenże, *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788—1792*. Warszawa 1975.

²⁸ M. Wieczorek opublikował z tej tematyki cykl artykułów w „Wojskowym Przeglądzie Historycznym” m.in.: *Z genezy Armii Ludowej*. 1972 nr 2, *Powstanie i działalność Dowództwa Głównego i Sztabu Głównego Armii Ludowej w okresie styczeń—lipiec 1944*. 1973 nr 3; K. Sobczak: *Operacja mazowiecko-mazurska 1944—1945*. Warszawa 1967; tenże m.in. *Zasadnicze rozminowanie Warszawy*. „Rocznik Warszawski” 1963. T. 4.

²⁹ Z tej problematyki opublikował on m.in. cykl artykułów na łamach „Wojskowego Przeglądu Historycznego”, a także jest autorem kilku wydawnictw książkowych jak np. *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu*. Warszawa 1975. *Wyzwolenie Poznania 1945*. Warszawa 1946, wraz z Władysławem Górą pt. *Walczyli o nowe Niemcy. Niemiecy antyfaszyści w ruchu oporu na ziemiach polskich*. Warszawa 1972. *Für unsere und eure Freiheit*. Berlin 1976.

³⁰ *Lotnictwo polskie w operacji berlińskiej*. Warszawa 1973.

³¹ Por. Ewa Madey: *Działalność Wydziału Historycznego Zarządu Politycz-*

łów do dziejów tych rodzajów sił zbrojnych. Wynikiem tych prac jest ukazanie historii ludowego lotnictwa w latach 1943—1945 pióra Izydora Kolińskiego³² oraz publikacje poświęcone dziejom polskiej marynarki wojennej w latach II Rzeczypospolitej i obronie wybrzeża w 1939 r. Edmunda Kosiarza³³ Rafała Witkowskiego³⁴ i Stanisława Orдона³⁵.

W omawianym okresie również i w innych ośrodkach, głównie uniwersyteckich, zostają podjęte prace nad dziejami naszej wojskowości. Jest to przede wszystkim zasługą pracowników naukowych tych uczelni, którzy, — sami interesując się historią wojskowości — na prowadzonych przez siebie seminariach i ćwiczeniach podejmują tematykę wojskowo-historyczną, przez dłuższy czas bowiem na żadnej uczelni cywilnej nie dochodzi do utworzenia katedry historii wojskowości. Badania tej problematyki zaczynają się rozwijać szczególnie w Poznaniu, Toruniu, Łodzi i Katowicach. Centralnym ośrodkiem pozostaje jednak nadal Warszawa. W Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR przekształconym później w Instytut Ruchu Robotniczego WSNS przy KC PZPR prowadzone są m.in. badania nad dziejami lewicowego wysiłku zbrojnego (Bohdan Hillebrandt³⁶ Władysław Ważniewski³⁷ i Ryszard Nazarewicz)³⁸. Studia nad polskim ruchem oporu w latach II wojny światowej podjęto w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk (m.in. Czesław Madajczyk³⁹, Tomasz Strzembosz⁴⁰).

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych działa w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Techniki w Warszawie zespół historii nauki i techniki wojskowej, w którym są prowadzone badania nad dawną polską techniką wojskową⁴¹. W wydawanej przez ten Zakład serii „Źródła do dziejów nauki i techniki” została w 1969 r. opublikowana jako tom VI przez Tadeusza M. Nowakę z rękopisów praca Andrzeja dell’Aqua: *Praxis ręczne działa*.

Z ośrodków naukowych pozawarszawskich czołowe miejsce w zakresie badań wojskowo-histerycznych zajmuje Poznań, gdzie z inicjatywy Benona Miśkiewicza powstał w 1969 r., w ramach reorganizacji struktury szkół wyższych, w Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza Zakład Historii Wojskowości. Utworzenie jego stanowiło organizacyjne usankcjonowanie rozwijających się na tej uczelni od po-

nego *Marynarki Wojennej*. „Biuletyn Historyczny wydawany przez Wydział Historyczny Zarządu Politycznego Marynarki Wojennej” Gdynia 1975 nr 6.

³² *Ludowe lotnictwo polskie 1943—1945*. Warszawa 1969.

³³ M. in. *Działalność polskich okrętów podczas walk obronnych na Wybrzeżu we wrześniu 1939 r.* „Przeгляд Marynarki Wojennej” 1956 nr 9 i 10.

³⁴ *Ostatnia reduka. Sprawozdania z walk i relacje obrońców Helu*. Gdańsk 1973; Tenże, *Na straży wybrzeża 1920—1939*. Warszawa 1974.

³⁵ *Polska marynarka wojenna w latach 1918—1939. Problemy prawne i ekonomiczne*. Gdynia 1966.

³⁶ *Partyzantka na Kielecczyźnie 1939—1945*. Wyd. II. Warszawa 1970.

³⁷ *Walki partyzanckie nad Nidą 1939—1945*. Warszawa 1969 i tenże, *Na przedpolach Warszawy 1939—1945*. Warszawa 1974.

³⁸ *Nad górną Wartą i Pilicą. PPR, GL i AL w okręgu częstochowsko-piotrkowskim w walce z hitlerowskim okupantem*. Warszawa 1964.

³⁹ M. in. *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*. T. 1 i 2. Warszawa 1970.

⁴⁰ *Odbijanie więźniów w Warszawie 1939—1944*. Warszawa 1972.

⁴¹ Por. *Sprawozdania z działalności Zespołu Historii Nauki i Techniki Wojskowej Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN* pióra T. M. Nowakę opublikowano w KHNiT nr 1 i 2 1961 oraz 1/2, 1962.

łowy lat pięćdziesiątych badań nad przeszłością naszej wojskowości. Zakład ten jest jedyną tego rodzaju placówką na naszych uczelniach cywilnych. W ośrodku tym, kierowanym przez B. Miśkiewicza, oprócz tradycyjnych kierunków zainteresowań badawczych — dotyczących w tym wypadku głównie zagadnień średniowiecznych dziejów wojennych Polski (B. Miśkiewicz⁴²) — podjęto studia z zakresu metodologii i teorii badań historyczno-wojskowych oraz nad dziejami polskiej historiografii wojskowej; ogłoszone przez ten ośrodek prace zawierają m.in. rozważania nad przedmiotem nauki historyczno-wojskowej, jej dyscyplinami pomocniczymi, miejscem w nauce historycznej i zagadnieniami warsztatu badawczego historyka wojskowości⁴³. Z problematyki historiograficznej podjęto studia nad poszczególnymi historykami wojskowości, opracowując ich życie i działalność, zestawiając i klasyfikując ich dorobek naukowy i zakres zainteresowań badawczych. Opracowano m.in. dorobek naukowy i działalność: Ludwika Kubali⁴⁴ i Tadeusza Korzona⁴⁵.

Na odnotowanie zasługuje też zorganizowana na UAM w 1965 r. sesja naukowa poświęcona tematyce metodologicznej w rozwoju polskiej historiografii wojskowej⁴⁶.

Przyczyn podjęcia badań historyczno-wojskowych w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu⁴⁷, należy szukać w tym, że do organizatorów tej uczelni należeli: jeden z najwybitniejszych polskich historyków wojskowości — Bronisław Pawłowski i zajmujący się również tą tematyką — Jan Gerlach. W pierwszych latach po wojnie w tematyce badawczej Instytutu przeważała biografistyka i problematyka XVII i XIX wieku. W latach sześćdziesiątych, głównie na seminarium kierowanym przez Władysława Lewandowskiego, rozszerzono tematyczny zakres prac, obejmując zagadnienia związane z udziałem żołnierza polskiego w II wojnie światowej. Z problematyki ruchu oporu na uwagę zasługuje powstała na tej uczelni praca Piotra Stachewicza o batalionie „Parasol”, swą problematyką daleko wykraczająca poza próbę monografii oddziału konspiracyjnego i rzucająca interesujące światło na zagadnienia naszej walki z okupantem hitlerowskim⁴⁸.

Na Uniwersytecie Jagiellońskim problematyka badań wojskowo-historycznych koncentruje się głównie na historii najnowszej, szcze-

⁴² *Studia nad obroną polskiej granicy zachodniej w okresie wczesnofeudalnym*. Poznań 1961; tenże, *Rozwój stałych punktów oporu w Polsce do połowy XV wieku*. Poznań 1961. Por. tenże, *Badania naukowe nad dziejami wojskowości w uniwersytecie im. Adama Mickiewicza*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1968 nr 2.

⁴³ *O metodyce badań historyczno-wojskowych*. Poznań 1961. O kierunkach dalszego rozwoju nauki historyczno-wojskowej. „Studia Metodologiczne” T. I. Poznań 1965, a także dz. cyt. por. przypis 1.

⁴⁴ Aleksander Kubiak: *Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali*. W: *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*. T. 1. Poznań 1975.

⁴⁵ Marian Białecki: *Działalność Tadeusza Korzona w zakresie dziejów wojskowości*. Tamże.

⁴⁶ *Materiały z konferencji naukowej historyków wojskowych w Poznaniu, poświęconej problematyce metodologicznej w rozwoju polskiej historiografii wojskowej*. Poznań 1966.

⁴⁷ Władysław Lewandowski: *Problematyka historyczno-wojskowa w pracach Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1970 nr 3 s. 384—388.

⁴⁸ Obszerne fragmenty tej pracy zostały opublikowane w czasopiśmie „Więź” nr 10 i 11 z 1976 oraz nr 1 i 2 z 1977.

gólnie na latach poprzedzających wybuch II wojny światowej, wykraczając poza tematykę ściśle polską. Marian Zgórnjak zajmuje się rozwojem sytuacji militarnej państw Europy Środkowej w tym okresie⁴⁹, a zespół kierowany przez Józefa Buszko koncentruje swe zainteresowania przede wszystkim — choć nie wyłącznie — na problematyce polskiej, głównie na dziejach ruchu oporu w południowej Polsce. Pod kierownictwem naukowym J. Buszki wydano m.in. materiały źródłowe traktujące o dziejach BCh⁵⁰.

W obrębie tematyki wojskowej główny przedmiot zainteresowań historyków na Uniwersytecie im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie stanowi również historia najnowsza, a przede wszystkim dzieje walki konspiracyjnej na Lubelszczyźnie w latach 1939—1944. Wyniki badań Zygmunta Mańkowskiego doprowadziły do wydania kilkutomowych zestawów źródeł, obrazujących działalność GL—AL, BCh i AK w tym regionie podczas okupacji hitlerowskiej⁵¹. Z historii dawnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim przedmiot zainteresowań historyczno-wojskowych stanowi m.in. okres powstania listopadowego i biografistyka wojskowa, czego wynikiem jest m.in. praca Czesława Blocha o gen. Ignacym Prądzyńskim⁵².

Na jednym z najmłodszych naszych uniwersytetów — Śląskim — podjęcie badań z zakresu historii wojskowej nastąpiło z inicjatywy Jana Pachońskiego, który od pierwszego roku istnienia tej uczelni kierował katedrą Historii Polskiej i Powszechnej. Po jej przekształceniu w Instytut Historii UŚ kierownictwo jego dwu zakładów znalazło się znowu w rękach historyków wojskowości. Zakład Historii Starożytnej i Średniowiecznej prowadził S. M. Kuczyński — autor *Wielkiej Wojny z Zakonem Krzyżackim*. Podjęto tam m.in. prace nad problematyką tatarską. Szczególnie aktywny w zakresie badań wojskowo-historycznych był drugi Zakład — Historii Najnowszej, w którym na seminarium kierowanym przez J. Pachońskiego podejmowano prace dotyczące zarówno biografii wojskowych, działających na przełomie XVIII i XIX wieku i w pierwszej jego połowie, jak też z zakresu historii najnowszej, zajmując się głównie tematyką związaną z regionem śląskim⁵³. Z problematyki II wojny światowej na uwagę zasługuje powstała tu praca Jerzego Godlewskiego o bitwie nad Bzurą⁵⁴.

Na Uniwersytecie Łódzkim⁵⁵ dzieje wojskowości są również uwzględ-

⁴⁹ Opublikował on m.in. obszerną pracę pt. *Wojskowe aspekty kryzysu czechosłowackiego*. Kraków 1966, a także liczne rozprawy np. *Przygotowania wojenne hitlerowskich Niemiec w dobie „anschlusu” Austrii XI 1937 — III 1938*. „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” Kraków 1966 nr 17.

⁵⁰ Józef Buszko, Alina Fitowa, Jan Nowak. Oprac.: *Ruch oporu na wsi małopolskiej w dokumentach konspiracyjnych ruchu ludowego 1940—1944*. Wrocław 1973.

⁵¹ Zygmunt Mańkowski, Jan Naumiuk: *Guardia Ludowa i Armia Ludowa na Lubelszczyźnie 1939—1944. Źródła*. Lublin 1960; Ignacy Caban i Zygmunt Mańkowski: *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Okręgu Lubelskim 1939—1944*. T. 1—2 Lublin 1972; Zygmunt Mańkowski, Józef Markiewicz, Jan Naumiuk: *Bataliony Chłopskie na Lubelszczyźnie 1940—1944*. Lublin 1962.

⁵² *Generał Ignacy Prądzyński 1792—1850*. Warszawa 1974.

⁵³ Marian Krwawicz: *Badania historyczno-wojskowe na Uniwersytecie Śląskim*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1975 nr 3 s. 43.

⁵⁴ *Bitwa nad Bzurą. Historyczne studium operacyjne*. Warszawa 1973.

⁵⁵ Władysław Bortnowski: *Prace nad dziejami wojskowości w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1974 nr 4.

niane w pracach badawczych Instytutu Historii. Pierwsze prace z tej tematyki podjął Stefan Krakowski zajmując się głównie problemami związanymi z najazdami tatarskimi na Polskę, jak też działalnością wojсковą Bolesława Pobożnego i Leszka Czarnego. Kolejny przedmiot zainteresowań historyków tego uniwersytetu — to wojny śląsko-wielkopolskie z XIII w. i obrona pogranicza północno-wschodniego przed najazdami Jaćwingów i Litwinów. Z historii najnowszej badania wojskowo-histeryczne koncentrują się tu głównie na wojnie obronnej Polski w 1939 r., a przede wszystkim na działaniach na froncie północnym (Włodzimierz Kozłowski).

We Wrocławiu w latach pięćdziesiątych prowadził badania nad dziejami polskiej marynarki wojennej w pierwszej połowie XVII w. Władysław Czaplński, zajmujący się tą tematyką jeszcze przed wojną, Owocem jego prac jest tom akt do dziejów Polski na morzu w latach 1632—1648 oraz monografia poświęcona dziejom naszej floty i polskiej polityce morskiej za Władysława IV⁵⁶.

Z problematyki badawczej najnowszej historii na uwagę zasługują jeszcze prace historyków-kombatantów: Jerzego Kirchmayera⁵⁷ i Adama Borkiewicza⁵⁸, poświęcone powstaniu warszawskiemu, Wincentego Iwanowskiego⁵⁹ — m.in. o dziejach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, Zygmunta Walter-Janke⁶⁰ o ruchu oporu oraz Mariana Porwita⁶¹ i Władysława Steblika⁶² o wojnie polsko-niemieckiej w 1939 r.

Osobny dział w zakresie badań wojskowo-histerycznych stanowią studia bronioznawcze, rozpoczęte po 1945 r. w ośrodku łódzkim z inicjatywą Andrzeja Nadolskiego, który wprowadził nowoczesną krytyczną metodę badań, koncentrując się na funkcji broni, jej technologii i typologii. Jego badania przyczyniły się znacznie do rozszerzenia naszej wiedzy o militariach wczesno-średniowiecznych⁶³. Z problematyką tą wiążą się prace Zdzisława Żygulskiego⁶⁴ nad dawną bronią.

Kontynuacją zapoczątkowanych jeszcze przed wojną przez Jana Zachwatowicza i Stanisława Herbstę prac badawczych nad dziejami fortyfikacji polskich są w Polsce Ludowej badania prowadzone w kilku ośrodkach: warszawskim, gdzie dziejami naszych umocnień — głównie typu bastionowego — zajmuje się Andrzej Gruszecki⁶⁵; gdańskim, w którym prace badawcze nad dziejami fortyfikacji tego regionu pro-

⁵⁶ Akta do dziejów Polski na morzu. T. 7, 1632—1648. cz. 1. Gdańsk 1951; tenże, *Polska a Bałtyk w latach 1632—1648. Dzieje floty i polityki morskiej*. Wrocław 1952.

⁵⁷ *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*. Warszawa 1959 i trzy dalsze wydania.

⁵⁸ *Powstanie warszawskie*. Wyd. II. Warszawa 1964.

⁵⁹ M. in. *Bitwa o Rzym*. Warszawa 1969.

⁶⁰ M. in. *Służba Zwycięstwu Polski — Związek Walki Zbrojnej — Armia Krajowa na Zachodnim Podgórzu Beskidzkim 1939—1944. Szkic o organizacji i działalności*. „Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej”. Warszawa 1968. T. 12.

⁶¹ *Komentarze do historii polskich działań obronnych 1939 roku*. cz. 1. Warszawa 1969, cz. 2. Warszawa 1973.

⁶² *Armia „Kraków” 1939*. Warszawa 1975.

⁶³ Por. m.in. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. Łódź 1954, a także *Badania archeologiczne, a historia wojskowości polskiej okresu wczesno-feudalnego*. W: *Historia wojskowości polskiej*. Wybrane zagadnienia. Warszawa 1972; *Polska broń. Broń biała*. Wrocław 1974.

⁶⁴ *Broń w dawnej Polsce*. Warszawa 1975.

⁶⁵ *Bastionowe zamki w Małopolsce*. Warszawa 1962.

wadzi Janusz Stankiewicz⁶⁶; krakowskim, gdzie nad podobnymi problemami pracuje Janusz Bogdanowski⁶⁷ i wrocławskim, którego główną postacią jest Bogdan Guerquin⁶⁸.

Historycy wojskowości mieli w omawianym okresie do dyspozycji, jeśli chodzi o możliwość publikowania wyników swych badań, dwa specjalistyczne czasopisma: „Wojskowy Przegląd Historyczny (kwartalnik), drukujący artykuły i materiały z historii najnowszej, poświęcone głównie okresowi II wojny światowej, oraz „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” (półrocznik), w którym ukazywały się prace z historii dawnej.

Różne prace dotyczące problematyki wojskowo-histerycznej okresu międzywojennego i lat II wojny światowej były publikowane na łamach „Najnowszych Dziejów Polski”, które ukazywały się w latach 1958—1968 jako wydawnictwo nieperiodyczne w dwóch seriach: Materiały i studia z okresu 1918—1939 i Materiały i studia z okresu II wojny światowej. Ponadto sporo wartościowych przyczynków historycznych, przede wszystkim z problematyki najnowszej, publikuje się na łamach innych czasopism.

6. CZWARTY OKRES ROZWOJU BADAŃ WOJSKOWO-HISTERYCZNYCH (OD POCZĄTKU LAT SIEDZEMDZIESIĄTYCH)

Wśród wydanych w ostatnim okresie publikacji wojskowo-histerycznych przeważają prace z historii najnowszej, przede wszystkim poświęcone problematyce naszej walki z hitlerowskim okupantem na terenie kraju. Ukazało się m.in. obszerne kilkutomowe wydawnictwo zbiorowe o historii lewicowego ruchu oporu na Mazowszu, w Płockiem i Siedleckiem⁶⁹. Na jego treść składają się rozprawy naukowe, relacje i krótkie życiorysy działaczy terenowych Polskiej Partii Robotniczej i żołnierzy GL i AL, oraz chronologia wydarzeń.

Natomiast całokształt działalności polskiego ruchu oporu w poszczególnych regionach kraju prezentują trzy prace. Stanisława Lewandowska⁷⁰ przedstawia jego dzieje na Podlasiu, Piotr Matusak⁷¹ na ziemi sandomiersko-opatowskiej, a Władysław Ważniowski⁷² w regionie podwarszawskim z wyłączeniem samej Warszawy.

Odmienny nieco charakter posiada książka Józefa Zajęca⁷³, traktująca o działaniach partyzanckich na Podkarpaciu, autor ogranicza się bowiem do omówienia działalności bojowej wybranych tylko oddziałów partyzanckich.

W wyniku wieloletnich studiów ukazała się też wspólna praca trzech historyków: Witolda Biegańskiego, Mieczysława Juchniewicza i Stanisła-

⁶⁶ M. in. *Średniowieczne fortyfikacje Głównego Miasta w Gdańsku*. W: „Studia i Materiały” T. 4. Warszawa 1958.

⁶⁷ *Fortyfikacje łańcuckie na tle małopolskiej sztuki obronnej*. Łańcut 1976.

⁶⁸ *Zamki śląskie*. Warszawa 1957.

⁶⁹ *Warszawa Lewa-Podmiejska 1942—1945*. Warszawa 1971; *Warszawa Prawa-Podmiejska 1942—1944*. Warszawa 1973; *Okręg Płocki 1942—1945*. Warszawa 1945; *Okręg Siedlecki 1942—1944*. Warszawa 1977.

⁷⁰ *Ruch oporu na Podlasiu 1939—1944*. Warszawa 1976.

⁷¹ *Ruch oporu na ziemi opatowsko-sandomierskiej 1939—1945*. Warszawa 1976.

⁷² *Na przedpolach stolicy 1939—1945*. Wyd. II. Warszawa 1974.

⁷³ *Działania partyzanckie między Wisłą a Tatrami*. Warszawa 1976.

wa Okęckiego⁷⁴ poświęcona udziałowi Polaków w ruchu oporu poszczególnych krajów Europy.

Witold Biegański wydał dwie prace o udziale Polskiej Samodzielnej Brygady Spadochronowej w bitwie pod Arnhem w 1944 r. oraz walkach regularnych oddziałów Wojska Polskiego na ziemi francuskiej w 1940—1944 r.⁷⁵, a Wincenty Iwanowski⁷⁶ pracę poświęconą całokształtowi dziejów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach II wojny światowej, przedstawiającą problemy związane z ich organizacją i udziałem w walkach. Franciszek Skibiński, zajmujący się problematyką rozwoju sztuki wojennej na zachodzie Europy w czasie drugiej wojny światowej, opublikował prace o bitwach pod Falaise i w Ardenach, a ostatnio książkę *O sztuce wojennej na północno-zachodnim teatrze działań wojennych 1944—1945* (Warszawa 1977).

Z dawnej historii wojskowości ukazuje się w ostatnich latach niewiele publikacji, a w 1974 r. następuje likwidacja „Studiów i Materiałów do Historii Wojskowości”, skutkiem czego historycy, zajmujący się problematyką dawnej wojskowości, tracą czasopismo, w którym mogli przedstawiać wyniki swych badań i dokonywać wymiany poglądów.

Coraz bardziej publicystyczny charakter przybiera „Wojskowy Przegląd Historyczny”, czasopismo, które położyło poważne zasługi przez stworzenie wielu historykom możliwości publikowania wyników ich badań z zakresu historii najnowszej, a w szczególności z zakresu polskiej problematyki II wojny światowej. Ogłoszenie na jego łamach, w formie artykułów, początkowych wyników badań, prowadziło wielokrotnie do ukazania się później samodzielnych, obszernych prac monograficznych. Przykładem mogą tu być książki: Józefa B. Garasa o Gwardii i Armii Ludowej, Kazimierza Kaczmarka o operacji łużyckiej 2 armii WP, Wacława Jurgielewicza o organizacji ludowego Wojska Polskiego w latach 1943—1945, czy Zdzisława Stąpora o operacji brandenburskiej 1 armii WP.

Należy sądzić, że rolę inspiratora i koordynatora prac badawczych z historii wojskowości w coraz to większym stopniu będzie odgrywać powstała w 1974 r. Komisja Historii Wojskowości Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk, która doprowadziła już do reaktywowania „Studiów i Materiałów do Historii Wojskowości” jako jej rocznego wydawnictwa periodycznego.

* .

Wyczerpujące i pełne przedstawienie prac badawczych z zakresu historii wojskowości przekracza możliwości syntetycznego artykułu. Starałem się tu jedynie zasygnalizować główne, moim zdaniem, kierunki badawcze w tej dziedzinie, traktując wymienione pozycje wydawnicze wyłącznie przykładowo. Pomimo, że historiografia wojskowa w Polsce Ludowej może poszczycić się poważnymi osiągnięciami, istnieje jednak jeszcze wiele dziedzin z historii wojskowej, nad którymi należy podjąć badania.

Jeśli chodzi o prace pomocnicze i warsztatowe, to wydaje się, że

⁷⁴ *Polacy w ruchu oporu narodów Europy*. Warszawa 1977.

⁷⁵ *Arnhem*. Wyd. II. Warszawa 1977; *Zaczęto się w Coëtquidan*. Warszawa 1977.

⁷⁶ *Z dziejów formacji polskich na Zachodzie 1939—1945*. Warszawa 1976.

przede wszystkim należy doprowadzić do zakończenia kwerendy archiwalnej do historii dawnej wojskowości polskiej, kwerendy — zapoczątkowanej przed ćwierć wiekiem przez Komisję Wojskowo-Historyczną MON, a następnie kontynuowanej w mniejszym zakresie przez Wojskowy Instytut Historyczny. Zakończenie jej, jak też przeprowadzenie na podobną skalę kwerendy archiwaliów dotyczących historii najnowszej, stanowiłoby duże ułatwienie dla historyków podejmujących badania nad naszą przeszłością wojskową.

Byłoby też rzeczą pożyteczną założenie, np. przy Komisji Historii Wojskowości Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk, centralnej kartoteki podejmowanych w poszczególnych ośrodkach naukowych, zarówno cywilnych jak i wojskowych, prac magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych z problematyki wojskowo-historycznej. W pewnej mierze mogłoby to doprowadzić do eliminacji dublowania wysiłków w zakresie organizacji prac badawczych, umożliwiając podejmowanie tematów jeszcze nie opracowanych.

Przechodząc do spraw wydawniczych sędzę, że należałoby kontynuować naukową edycję materiałów źródłowych zarówno z historii dawnej, jak też i najnowszej, czy to w formie ich wyborów, czy też wydawania drukiem cennych prac zachowanych w rękopisach. Przykładowo można by tu postulować edycję *Ksiąg Hetmańskich* Sarnickiego czy też wydawanie materiałów źródłowych do dziejów naszej walki z okupantem hitlerowskim w poszczególnych regionach kraju.

Wciąż odczuwamy brak prac syntetycznych. Po ukazaniu się syntezy dziejów wojskowości polskiej do 1864 roku byłoby rzeczą nadzwyczaj pożyteczną podjęcie podobnego typu wydawnictwa poświęconego latom 1864—1945.

Brak nam też syntetycznych opracowań dziejów poszczególnych rodzajów wojsk od czasów najdawniejszych aż po lata drugiej wojny światowej, jak: piechoty, kawalerii, artylerii, marynarki wojennej, wojsk inżynieryjnych, a także lotnictwa i wojsk pancernych. Należy też oczekiwać prac poświęconych całokształtowi dziejów polskiej techniki wojennej, a także historii rozwoju naszego przemysłu wojennego.

Wciąż brak nam polskiej syntezy drugiej wojny światowej, jak też nowego opracowania polskiego wysiłku zbrojnego z lat 1939—1945. Należałoby też poważnie przyspieszyć wydanie dalszych czterech ksiąg poświęconych polskiemu czynowi zbrojnemu w latach 1939—1945 (dotychczas, w 1973 roku, ukazały się dwie).

Z przedsięwzięć o charakterze ogólnym na finalizację zasługuje — rozważana od wielu lat — koncepcja wydania atlasu wojskowo-historycznego, poświęconego historii wojen polskich od początków państwa polskiego aż do walk o utrwalenie władzy ludowej w latach 1945—1948.

Pożyteczne byłoby też podjęcie prac z zakresu biografistyki wojskowej oraz nad specjalistycznym słownikiem biograficznym, obejmującym życiorysy osób związanych z naszą przeszłością wojskową, gdyż *Polski słownik biograficzny* — ze względu na swój charakter ogólnonarodowy — problematykę wojskową uwzględnia jedynie w ograniczonym zakresie.

Należałoby też podjąć szerzej niż dotąd badania nad działalnością wielu osób związanych z naszą przeszłością wojskową nie tylko na od-cinku dowódczym, ale również w zakresie rozwoju myśli wojskowo-technicznej i doktryny wojennej.

W związku z zaniedbaniem prac nad powszechną historią wojskowości problematyka ta wciąż czeka na historyków, którzy by się nią zajęli.

Zwrócono tu uwagę na niektóre postulaty dotyczące organizacji prac badawczych, gdyż dopiero w wyniku szczegółowej analizy ogólnego dorobku naszej historiografii wojskowej można byłoby opracować generalny plan zamierzeń badawczych, którego realizacją doprowadziłaby do ożywienia badań nad polską historią wojskową, a wydane publikacje przyczyniłyby się do poszerzenia naszej wiedzy z tej dziedziny.

М. Кривич

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ В ОБЛАСТИ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ В НАРОДНОЙ ПОЛЬШЕ

Исследования по истории польской армии начаты почти сто лет тому назад. По-настоящему они развились с начала творчества Константина Гурского и Тадеуша Корзона, которые свои труды, посвященные истории польской армии начали публиковать во второй половине XIX века. Очередной этап в развитии исследований этой проблематики — это научная деятельность Мариана Кукеля, Вацвала Токажа, Бронислава Павловского, а также труды исторического военного института II Армии Речипосполитой. В Народной Польше, на базе марксистской методологии, происходит значительная интенсификация научных исследований по истории армии.

История военно-исторических исследований в Народной Польше может быть разделена на четыре периода. Первый — с 1945 года до конца сороковых годов, характеризует восстановление уничтоженных гитлеровцами научных институтов и первые попытки начать исследования, в основном над проблематикой польской в годы второй мировой войны; второй — охватывающий первую половину пятидесятых годов, известен тем, что предприняты организационно-исследовательские работы, прежде всего, над старой историей армии до 1871 года; третий — начатый после 1956 года, характеризуется огромной интенсификацией исследований над совокупностью истории польской армии; четвертый начинается на переломе шестидесятых и семидесятых годов.

В первый период живую деятельность проявляют исторические ячейки Польской Армии, функционирующие в рамках Генерального Штаба, Главного Управления по политической и воспитательной работе и Военного научно-издательского института. В них прежде всего предприняты исследования оборонительной войны в Польше в 1939 году (Ежи Кирхмайер). В Варшаве создается Институт национальной памяти, позднее преобразовавшийся в Институт новейшей истории, руководимый Станиславом Плоским, в котором начали собирать исторические материалы о борьбе польского народа с гитлеровским захватчиком. Предприняты также исследования по древней истории военного дела в университетах: Варшавском (Станислав Гербст) и Ягеллонском (Ян Любич Пахоньски).

Во второй период оживленную деятельность развила, созданная в 1951 году Военно-историческая комиссия Министерства национальной обороны, под руководством Станислава Окенцкого и Тадеуша Новака. Это учреждение разработало очень широкую программу исследовательских работ, прежде всего в области истории старой польской армии до 1871 года. Реализация этого плана привела в следующие годы к значительным достижениям в виде публикации источников и многочисленных научных монографий. Изданы старые польские теоретические труды в области военной техники, а именно Юзефа Нароневича-Нароньского и Казимежа Семеновича, а также польских теоретиков военного искусства, таких как Ярослав Домбровский, Юзеф Бэм, Карол Богумир Стольцман. Из запланированных Комиссией научных монографий вышли труды, посвященные следующей проблематике:

борьба славян на Балтийском море в X—XII веках (Кристина Перадзка); польское военное искусство в раннефеодальный период (Анджей Ф. Грабски); битва под Грюнвальдом (Стефан М. Кучиньски); история польской армии в тридцатые и сороковые годы XVII века (Богдан Барановски) и в период северной войны (Ян Виммер); производство оружия в период восстания 1794 г. (Анджей Загорски); история польской армии в Варшавском Княжестве (Габриэль Зых); биография генерала Юзефа Бэма (Элигий Козловски). Комиссия начала также издавать цикл томов с выписками из источников к истории польского военного искусства и журнал „Студия и материалы к истории военного искусства”.

В третий период происходит значительное развитие исследований по военной истории. В 1959 году создается Военный исторический институт, который предпринимает работы в основном над польскими военными действиями в годы второй мировой войны, а существующий в его стенах Отдел истории старого польского войска, продолжает исследовательские и издательские работы и начаты Комиссией по военной истории Министерства национальной обороны. В нем впервые в Польше проводились исследования по истории польской военной техники (Тадеуш Новак), а также по истории польской военной литературы (Януш Суикорски), польской армии в XVII веке (Ян Виммер у Януш Войтасик) и восстания 1794 г. (Здислав Сулэк). Этот Отдел издал несколько научных монографий, таких как история польских легионов в 1795—1807 г. Яна Пахоньского, история тринадцатилетней войны Мариана Бискупа; биографию Стефана Чарнецкого, написанную Адамом Керстеном; библиографию восстания 1863—1864 гг, обработанную Элигием Козловским.

Из новейшей истории в Военном историческом институте предприняты исследования по истории польских военных сил в период 1918—1939 гг (Мечислав Цеплевич, Анджей Жепневски, Петр Ставецки), истории польских вооруженных сил на западе в период II мировой войны (Витольд Беганьски), борьбе с гитлеровскими оккупантами на территории Польши, в основном организованной левыми группами (Юзеф Б. Гарас, Вальдемар Тушиньски), участию поляков в европейском движении сопротивления, прежде всего советском партизанском движении (Мечислав Юхневич). Основную категорию трудов этого института представляли собой исследования по истории народной польской армии (Вацлав Юргелевич, Казимеж Качмарэк, Здислав Стомпор).

Военный исторический институт издал два огромных коллективных синтетических труда, посвященных: истории польской армии до 1864 года и истории участия польских солдат во II мировой войне, а также том, посвященный истории польской народной армии в период 1943—1945 годов и библиографию работ, касающихся участия поляков в войне 1939—1945 гг.

Кроме военно-исторических исследований, проводимых в военных научных учреждениях таких как Исторический институт, Военная политическая академия, Академия генерального штаба, исторические отделения военно-воздушного командования и Военно-морского флота и Центральный военный архив, были предприняты работы в университетских центрах: в Варшаве по восстанию 1794 года; в Познани по истории военного искусства в период раннего феодализма, а также над методологией и теорией военно-исторических исследований (Бенон Миськевич); в Кракове по сложению военной ситуации в Европе до начала II мировой войны (Мариан Згурняк); в Люблине по движению сопротивления (Зигмунт Маньковски); во Вроцлаве по истории польского военно-морского флота в первой половине XVII века (Владислав Чаплиньски).

Кроме того, проводятся исследования в области изучения оружия (Анджей Надольски) и по истории польских фортификаций (Анджей Грушецки, Богдан Геркэн, Януш Станкевич).

Исследовательские постулаты в области истории военного дела охватывают обработку истории польской пехоты, кавалерии, артиллерии, технических войск, синтеза истории польской армии в период 1864—1945, а также написанный с польской точки зрения синтез истории II мировой войны, разработку военно-исторического атласа, а также биографического словаря лиц, связанных с историей польской армии.

M. Krwawicz

LE DÉVELOPPEMENT DES RECHERCHES EN MATIÈRE DE L'HISTOIRE MILITAIRE EN POLOGNE

Les recherches concernant l'histoire des armes polonaises remontent presque au milieu du XIXe siècle. Leur propre développement date de l'époque de la création scientifique de Konstanty Górski et Tadeusz Korzon qui ont commencé à publier, dans la seconde moitié du XIXe siècle, leurs ouvrages consacrés à l'histoire militaire polonaise. L'étape suivante du développement des recherches concernant ces problèmes c'est l'activité scientifique de Marian Kukiel, de Waclaw Tokarz, de Bronisław Pawłowski ainsi que des travaux menés par le Bureau Militaire Historique de l'Armée de la IIe République. En Pologne Populaire, on voit l'intensification remarquable des recherches scientifiques, basées sur la méthodologie marxiste, en matière de l'histoire des questions militaires.

On peut distinguer quatre périodes dans l'histoire des recherches militaires historiques, et notamment: la première étape, depuis 1945 jusqu'à la fin des années quarante, qui se caractérise par la restauration des institutions scientifiques détruites par des nazis, ainsi que par les premières tentatives de mener des recherches scientifiques consacrées surtout aux problèmes polonais au cours de la Seconde Guerre mondiale; la deuxième étape, comprenant la première moitié des années cinquante, où on commence des travaux organisateurs et scientifiques avant tout en matière de l'histoire ancienne des questions militaires jusqu'à 1871; la troisième étape, après 1956, se caractérise par une remarquable intensification des recherches consacrées à l'histoire des questions militaires polonaises comme un tout; la quatrième étape commence au détour des années soixante et soixante-dix.

Dans la première période se développe l'activité des centres historiques de l'Armée Polonaise qui fonctionnent dans le cadre de l'État-major Général, de la Direction Générale Politico-Educative et de l'Institut Militaire Scientífico-Éditeur. On y a commencé des recherches concernant surtout la guerre de défense de Pologne en 1939 (Jerzy Kirchmajer). A Varsovie, on a créé l'Institut de la Mémoire Nationale, transformé plus tard en Institut d'Histoire Contemporaine dirigé par Stanisław Płoski, où l'on s'est mis à collectionner des documents historiques concernant la lutte des Polonais contre l'occupant nazi. En même temps, on a commencé des recherches du domaine de l'histoire ancienne des questions militaires à l'université de Varsovie (Stanisław Herbst) et à l'université Jagellonne (Jan Lubicz-Pachoński).

Dans la deuxième période, on remarque l'activité animée de la Commission Militaire Historique du Ministère de la Défense Nationale, dirigée par Stanisław Okęcki et Tadeusz Nowak. La Commission a élaboré un riche programme des travaux de recherche, surtout en matière de l'ancienne histoire polonaise des questions militaires jusqu'à 1871. La réalisation de ce programme a permis de publier au cours des années suivantes des sources et de nombreuses monographies scientifiques. On a édité d'anciens ouvrages théoriques polonais du domaine de la technique de guerre, entre autres ceux de Józef Naronowicz-Naroński et de Kazimierz Siemienowicz, ainsi que des ouvrages des théoriciens de l'art de guerre, entre autres ceux de Jarosław Dąbrowski, de Józef Bem et de Karol Bogumir Stolzman. Parmi des monographies scientifiques, on a vu paraître des oeuvres consacrées aux problèmes qui suivent: des luttes des Slaves sur la mer Baltique aux Xe—XIIe siècles (Krystyna Pieradzka); l'art de guerre polonais dans la période du bas féodalisme (Andrzej F. Grabski); la bataille de Grunwald (Stefan M. Ku-

czyński); l'histoire des Questions militaires polonaises aux années trente et quarante du XVIIe siècle (Bohdan Baranowski) et dans la période de la guerre septentrionale (Jan Wimmer); la production des armes pendant l'insurrection de 1794 (Andrzej Zahorski); l'histoire de l'Armée Polonaise à l'époque du Duché de Varsovie (Gabriel Zych); la biographie de Józef Bem (Eligiusz Kozłowski). La Commission a aussi commencé l'édition du cycle des cahiers comprenant des morceaux choisis des sources du domaine de l'histoire de l'art de guerre polonais, ainsi que l'édition du périodique „*Studia i Materiały do Historii Sztuki Wojennej*”.

Dans la troisième période, les recherches historiques militaires sont en plein développement. En 1959, on a créé l'Institut Militaire Historique dont les travaux concernent surtout la lutte des Polonais pendant la Seconde Guerre mondiale, et seulement le Centre d'Histoire de l'Ancienne Armée Polonaise, qui existe dans son cadre, continue les travaux de recherche et l'activité éditrice que la Commission Militaire Historique du Ministère de la Défense Nationale a commencés. On y mène, pour la première fois en Pologne, des recherches sur l'histoire de la technique de guerre polonaise (Tadeusz Nowak), ainsi que sur l'histoire de la littérature militaire polonaise (Janusz Sikorski), sur des questions militaires polonaises au XVIIe siècle (Jan Wimmer et Janusz Wojtasik) et sur l'insurrection de 1794 (Zdzisław Sułek). Le Centre a publié quelques monographies scientifiques, entre autres l'histoire des Légions Polonaises aux années 1795—1807 d'après Jan Pachowski, l'histoire de la guerre de 13 ans d'après Marian Biskup, la biographie de Stefan Czarniecki d'après Adam Kersten, la bibliographie de l'insurrection de 1863—1864 élaborée par Eligiusz Kozłowski.

Quant au domaine de l'histoire contemporaine, on a commencé à l'Institut Militaire Historique des recherches sur l'histoire des forces militaires polonaises aux années 1918—1939 (Mieczysław Cieplewicz, Andrzej Rzepiewski, Piotr Stawewski), sur l'histoire des forces militaires polonaises à l'Ouest à l'époque de la Seconde Guerre mondiale (Witold Biegański) sur la lutte contre l'occupant nazi sur les territoires de Pologne organisée surtout par des formations de gauche (Józef B. Garas, Waldemar Tuszyński), ainsi que les recherches sur la participation des Polonais à la résistance européenne et surtout à la guerre de partisans soviétique (Mieczysław Juchniewicz). Le corps principal des travaux de cette institution constituaient des recherches consacrées à l'histoire de l'Armée Populaire Polonaise (Wacław Jurgielewicz, Kazimierz Kaczmarek, Zdzisław Stapor).

L'Institut Militaire Historique a publié deux ouvrages de synthèse détaillés, collectifs, consacrés à l'histoire des questions militaires polonaises jusqu'à 1864 et à l'histoire de la participation des soldats polonais à la Seconde Guerre mondiale, ainsi qu'un volume consacré à l'histoire de l'Armée Populaire Polonaise aux années 1943—1945 et la bibliographie des ouvrages concernant la participation des Polonais à la guerre de 1939—1945.

Sauf les recherches historiques militaires menées dans les centres scientifiques militaires tels que: Institut Militaire Historique, Académie Militaire Politique, Académie d'État-major Général, facultés historiques des commandements de l'Aviation et de la Marine, ainsi que les Archives Centrales Militaires, on a aussi commencé les travaux scientifiques dans les centres universitaires: à Varsovie — sur l'insurrection de 1794; à Poznań — sur l'histoire de l'art de guerre de l'époque du bas féodalisme et sur la méthodologie et la théorie des recherches historiques militaires (Benon Miśkiewicz); à Cracovie — sur la situation militaire en Europe centrale à la veille de la Seconde Guerre mondiale (Marian Zgórniak); à Lublin — sur la résistance en Pologne (Zygmunt Mańkowski); à Wrocław — sur l'histoire de la marine polonaise à la 1ère moitié du XVIIe siècle (Władysław Czaplinski).

A part cela, on mène des recherches du domaine de la science des armes (Andrzej Nadolski) et sur l'histoire des fortifications polonaises (Andrzej Gruszecki, Bogdan Guerquin, Janusz Stankiewicz).

Les exigences scientifiques en matière de l'histoire militaire comprennent l'élaboration de l'histoire de l'infanterie polonaise, de la cavalerie, de l'artillerie, des troupes techniques, ensuite l'élaboration d'un ouvrage de synthèse concernant les questions militaires polonaises en 1864—1945, ainsi qu'un ouvrage de synthèse écrit du point de vue polonais et consacré à l'histoire de la Seconde Guerre mondiale, et enfin l'élaboration d'un atlas militaire historique et un dictionnaire biographique des personnages liés avec l'histoire militaire polonaise.